

SZEMLE

Folklorisztikai tudomány szemlélet szócikkekben

Voigt Vilmos: A folklorisztika alapfogalmai. Szócikkek. Equinter – Argumentum, Bp. 2014. 520 old.
Voigt Vilmos: Néprajzi és etnológiai alapfogalmak. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 2017. 118 old.

Amikor 2000-ben, 60. születésnapján a szakma köszöntötte Voigt Vilmost, a szövegfolklor, a vallás és a mitológia, a szokás, a diszítóművészet kutatói mellett a nyelvészet, az uralisztika, az irodalomtudomány, a szemiotika magyar és külföldi művelői vonultak fel a háromkötetes tanulmánygyűjteményben (*Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* I–II., *Folklore in 2000. Voces Amicorum Guilhelmo Voigt Sexagenario.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2000). Szerteágazó életművében olyan paradigmatis tudomány szemléleti munkákat találunk, amelyek megalapozták a folklor esztétikai értelmezését (*A folklor esztétikájához.* Kossuth, Budapest, 1972, *A folklor alkotások elemzése.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972), a szemiotika tudományát és ennek etnoszemiotikai ágát (*Bevezetés a szemiotikába.* Gondolat/Loisir, Budapest, 1977/2008, *Emoszemiotika.* Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2013), a vallás- és mitológiai kutatást (*A vallási élmény története.* Timp, Budapest, 2004, *A vallás megnyilvánulásai. Bevezetés a vallástudományba.* Timp, Budapest, 2006), valamint a folklorisztika, a néprajz, a kultúraszemiotika egyetemi oktatását (*Alapismereti bevezetés.* KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1989, *Szemiotikai kultúra – a kultúra szemiotikája.* KLTE Néprajzi Tanszéke, Debrecen, 1990, korábbi kiadás után szerkesztő és társszerző: *A magyar folklor.* Osiris, Budapest, 1998, szerk. *Magyar folklor szöveggyűjtemény I.*, Osiris, Budapest, 2005). Gazdag és sokszínű

életművét két publikációs jegyzék tartalmazza (*Voigt Vilmos könyvészete.* Debreceni Egyetem, Debrecen, 2010, 2015), amelyek máris kiegészítésre szorulnak.

Voigt Vilmos közel fél évszázada a magyar folklorisztika, etnológia, esztétika-, humán- és kultúratudomány szolgálatos tudósa, kommunikátora. Folyamatosan felkészülten reflektál a humántudományok aktualitásaira. Tudományos irányzatokra, szakmai eseményekre, művekre és életművekre hívta fel a figyelmet. Ha magyarul szólalt meg, mondandóját szerette a művelődés-, társadalom- és tudománytörténet kontextusába helyezni. Ha külföldön szólalt fel, mondanivalóját szerette több évszázados fejlődéstörténettel felvezetni. Amikor 1991-ben megírta a „nemzetközi folklorisztika ma” összefoglalását, 32 oldalon – főszövegben és 112 lábjegyzetben – laponként 40 kutató, intézmény és tudományos eredmény felsorolásával bizonyította, hogy „a másfél évszázados folklorisztika nem látszik fáradni”, valamint hogy „olyan gazdaggá vált a világ folklorisztikája, hogy szinte lehetetlen áttekinteni” (*A nemzetközi folklorisztika ma.* Helikon 36. [1990] 1. 3–36.). Ez a tájékozottság, magas hírérték, fogalomhasználati reflektáltság és következetesség Voigt Vilmos szövegszerkesztésének sajátossága.

Voigt Vilmos az 1960-as években több lexikon számára készített szócikket. A *Világirodalmi Lexikon* 19 kötete 1970–1996, a *Magyar Néprajzi Lexikon* 5 kötete 1977–1982 között, az *Esztétikai Kislexikon* pedig 1972-ben jelent meg, előbbieket az Akadémiai, az utóbbi a Kossuth Kiadó gondozásában. A most

bemutató egyik kötet a szerzőnek a *Világirodalmi Lexikon* számára írott szócikkeit tartalmazza. A szócikkek zöme individuális, elenyésző része társszerzős alkotás (az előfordulás rendjében társszerző Hazai György, Szász Ferenc, Barta Lajos, Radó György, Muzslay László, Radnóti Sándor, Simon Róbert, Kovács Endre, Tegye Imre, Szerdahelyi István, Fónagy Iván, Kurcz Ágnes, Vízkelety András, Tamói László, Paricsi Pál, Martinkó András, Juhász Péter, Szepes Erika, Iglói Endre, Petőfi S. János, Fröhlich Ida, Balassa Péter, Puszta János, Vitézy Pál, Kászonyi Ágota, Végh György, Kicsi Sándor András, Sipos András, Udvari István, Dömötör Tekla, Ortutay Gyula, Kolozsvári Papp László, Baránszky Jób László).

Voigt Vilmos folklórszintézisében hangsúlyos szerepet kapnak az európai folklórszintézisnek a folklor létformájával, műfajrendszerével és esztétikai minőségével kapcsolatos alapkategóriái (terjedés, előadás, egyének). A folklór kizárólagos oralitását kiiktatva kiterít a „naiv” írás formáira, az írott és az orális kultúra kölcsönhatásaira. Szócikk készül a szóhasználatra lejegyzett regisztereiről (daloskönyv, mesekönyv), a funkcionális írásbeliség formáiról (felirat, graffiti, sirköltészet), a kézirat alapul vévő alkotó-feljegyző gyakorlatokról (naiv író, parasztíró, paraszti önéletrajz, napló, parasztkrónika), a nyomtatványok használatáról (ponyva és ponyvai eredetű műfajok, hírvers, parasztkalendárium, imakönyv). Az anonimitásban terjedő és variálódó költészeti formák a *félnépi költészet*, *műkedvelő népköltészet*, valamint a *közköltészet* szócikkekben kerülnek bemutatásra. A hivatásos irodalom termékeinek népi regiszterbe való bekerülését a szerző a *primitizálódás/primitivizmus* terminusokkal azonosítja. Több szócikkben esik szó a népi világ szépirodalmi reprezentációjáról (*népi irodalom*, *parasztregegy*); a folklór / a folklorisztika recepcióját a *romantikus népköltészet-elmélet* szócikk tekinti át. A köztudatban paraszti kultúrának tartott folklór mellé felsorakoztat olyan kollektív réteggkulturákat (szubkulturákat), mint a betyárok és a rablók, a bányászok, a munkások, a céhek, a hajósok, a katonák, a diákok, a turisták, a vadászok, a férfi-, a titkos és a vallásos, a szabadidős társaságok, a (királyi

vagy arisztokrata) udvar, valamint a korosztályok közül a gyermekek és az ifjúság kultúrája. Néhány szócikk a városok folklóráját nevezi meg. Feltűnnek azok a (többnyire vallási, közművelődési-politikai) mozgalmak, amelyek szervezni kezdték a tömegeket, új tömegkommunikációs műfajokat honosítottak meg (*chiliasztikus irodalom*, *flagelláns költészet*, *homiletika*, *ikonográfia*, *munkáskórus*, *pártköltészet*, *reklám*, *röpdal*, *tömegdal*).

A szerzőnek a tudós társadalomban való tájékozottsága szerteágazó. A folklorisztika és az etnográfia emblematiszta alakjai azonban csupán ritkán lesznek önálló szócikkek főszereplői. Közülük szócikket kapott a mesekutató Max Lüthi, P. Saintyves, Azadovszkij, Kurt Ranke, Lutz Röhrich, a Grimm fivérek közül Jakob Grimm, a finn Kaarle Krohn, az amerikai S. Thompson, a francia P. Sébillot, a német Leopold Schmidt, a folklór esztétikáját vizsgáló szovjet Guszev, a morfológus Propp, a parömiológus orosz Permjakov, a szemiotikus T. A. Sebeok, az antropológus Malinowski, a komparatiztika és a morfológia mestere, J.M. Meletyinszkij. Mellettük a szerző előszeretettel mutatja be egy-egy nemzeti kultúra felfedezőit (a svéd K. B. Wiklund és E. M. Manker, a lapp I. Ruong, P.P. Jalvi és A. Pirak, a finn T. I. Itkonen, O. Donner, M. A. Kuusi, A. Launis, a norvég J. K. Qvigstad, a magyar Sztripszky Hádor).

A lexikon rendre áttekinti a folklorisztika, tárgabbban a kutatástörténet klasszikus irányzatait és módszereit. A vaskos kötet szócikkeinek talán legerőteljesebb szervezőlve a műfajelmélet, a műfajok diakroniája (történetisége), szinkroniája és hierarchiája érvényesítésével. A műfajok közötti viszonyokra a *műfajcsoport*, a *-hierarchia* szócikkek világítanak rá. Továbbá összefoglalást olvashatunk a folklorisztikai kutatások olyan szemléleteiről, mint a tipológia (*tipologikus egyezés*, *típuskatalógus*, *mesetípus- és motívummonográfia*, *mondakatalógus*), a pszichológiai kultúraértelmezés (*néplélektan*, *néplélektani irányzat*, *lélektani irodalomszemlélet*, *irodalom és pszichoanalízis*), a kultúra térbeli terjedésének törvényszerűsége (*diffuzionista irányzat*, *földrajzi-történeti irányzat*, *indiai elmélet*, a *mesevándorlás elmélete*, *kultúrtörténeti irányzat*, *elemi gondolat*,

stabilitás törvénye, forme irréductible), a kultúrák genetikai kapcsolódása (*genetikus egyezés, indogermán iskola, mitológiai irányzat*), evolucionista (*evolucionista irányzatok*), funkcionalista értelmezése (*funkcionalista irodalomszemlélet*), a kultúra szimbolikus volta (*archetípus, szimbolika*). A 20. század közepe több meghatározó kutatási irányzatának terminológiája összefüggő rendszerbe szerveződik. Ezek az egyéniségkutatás, a morfológia (*morfológiai irodalomtudomány, Propp*), a strukturalizmus (*modell, szerkezet, másodlagos modelláló rendszerek*), a szemiotika (*szemiotika, szemiózis, szövegsemantika, szövegsemiotika*), a narratológia, a szövegten (*szövegelemzés, szövegelemélet*), az etnometodológia (*etnolingvisztikai irodalomszemlélet*), a hermeneutika, a kommunikáció- és közléselemélet, az információelmélet, a kibernetika. A kutatóiskolák közül a szerző az indogermán genetikai vizsgálatokat, a finn folklorisztikai, a budapesti egyéniségkutató, a tartui strukturalista és szemiotikai, a harvardi epikakutató iskolát emeli ki.

Mintegy másfélszáz olyan szócikket azonosítottunk a kötetben, amelyek a kultúra, szűkebben pedig a folklór történeti formáit, funkciót, működését, továbbélési formáit, alakulását nevezik meg és mutatják be, értelmezik. Közülük paradigmaticusnak tekinthető a *folklór* és a *népköltészet*. Eredetileg mindkettő a *Világirodalmi Lexikon* számára készült. Az integráló szócikk a *folklór*, amely rendre összefoglalja a társadalomtörténetben elhelyezett nép definícióját, a folklórkultúra területeinek szakirodalmi, ezen belül történeti és tudománysemleleti értelmezését, a folklór alapvető jellemzőit (hagyományosság, közösségi jelleg, alakuló-változó jelleg, realizmus, variálódás). A *népköltészet* „a folklór keretein belül a költészeti alkotások összessége”. A szócikk ennek a kultúrának a (műnem, műfaj, forma, kommunikációs szándék, stílus- és társadalomtörténet szerinti) rendszerét, valamint a nemzeti iskolák reprezentatív kutatástörténeti irányait és eredményeit villantja fel. A harmadik paradigmaticus fogalom a *folklorisztika*, amely a népköltészet „törvényszerűségeit kutató tudomány”, legfontosabb hozzáadéka a folklórjellegű és a hivatásos művészet különbözőségeinek és

kapcsolatainak értelmezése. A szócikkek egy csoportja a folklórelemek eredetét, létformáját, terjedését, időben való élését magyarázza. Részben olyan fogalmak, amelyek – sajnálatos módon közhelyszerűen – a köztudatban is élnek, részben viszont alig ismertek. Ilyen szócikk az *affinitás, az állandóság, az átadás, az elterjedés, az eltanulás, az eredetiség, a hagyományozás, az innováció, a kreativitás, a kultúraminta, a normálforma, az önkijavítás, a recens archaikum, a ritualizáció, a rögtönzés, a survival, a továbbélés, a tradicionizmus, a tudatosság, az újítás, a változat és a variálódás, a vándorlás*. Több szócikk a szerzőséggel, az előadással, a repertoár birtoklásával és használóival kapcsolatos nézeteket összegzi (*alkotó, előadó, dilettáns, iniciáció, mesemondó, naiv író, őstehetség*). Izgalmasak azok a szócikkek, amelyek a folklórelemek kulturális közegben való terjedésére, újrahasznosítására vonatkozó elméleteket összegzik (*folklorizmus és neofolklorizmus, gesunkenes Kulturgut és leszállott műveltségi javak, konvergencia, a primitivizálódás és a primitívség, a stabilitás törvénye, survival, tradicionizmus*).

Közel 200 szócikk között összegző szócikk tér ki olyan beszédhelyzetek folklórjára, mint az agrár-*(ráolvasó)*, az átmeneti és avatási (*lakodalmi dal*), a kalendáris rítusok (*betlehemezés*), a hitélet, a mágia gyakorlása (*ördögűzés, ráolvasás*), a munkavégzés, a szórakozási alkalmak, a játék és csúfolás, a híradás és híresztelés (*híresztelés*), az oktatás, a nevelés, a fegyelmelés (*oktató hagyományok, találós*), az emlékezés (*nemzeti ünnepek költészete, történeti népköltészet*), az illokúciós aktusok (*eskü, ima, csúfoló*). Továbbá, a fogalmak egy-egy csoportja a szövegmondás funkcióját (*alkalmi líra, csúfoló, gyászdal, tudáspróba, kikiáltás*), a műfaj történeti konszenzust (*anekdota, frazeológia, ima, ráolvasás, sámánének, sirató, boszorkánymonda, fonódal, vigballada*), a szövegek tartalmi (*erotikus irodalom, fűvészkönyv, növénymese, totemizmus, úrirodalom, asszonycsúfoló és férficsúfoló*) és nyelvi-stilisztikai-formai (*találós kérdés és találós mese*) sajátosságait veszi alapul.

A szócikkek hierarchikus rendszerbe való szervezésére két példát emelünk ki. Szócikket kap az átmeneti rítusok költészete, ezt követi a lakodalom

költészete, ezt a vőfélyköltészet, ezt a menyaszonydal, a menyasszonybúcsúztató. Ugyanilyen hierarchikus viszonyban van a világkép, a mágia és a szómágia.

A folklór nemzeti és a terjedés, variálódás miatt előálló általános jellege több szócikk témája (*oikotípus, lokális folklór, lokális civilizáció, etnikus specifikum, nemzeti folklór, nemzeti karakter, világ-folklór*). Voigt Vilmos előszeretettel mutat be olyan karakterisztikus formákat, mint a román szokás, a *plugușor*, az orosz jóslás, a *gadanyije*, a *bilinavers*, a *caszutska*, a *ruszalka-játék*, a lapp *medveének*, *noita*-, *csúd-történet*, a délszláv evősvarázsló *dodola*, a lett és litván *daina*-ének, a finnugor *runo*, a német *Bänkelsang* és *Moritat*, az angol balladai alműfajok, a *border ballad*, a *broadside ballad*, a *Child-ballad*, a *street ballad*, a *frontier ballad*, a kelet-európai *hajdutének*. Részletező leírást találunk a török népek eposzáról (*Alpamis*), a Robin Hood-, az Igor-történetekről, a kelta Arthur mondakörrel, az angol-szász Beowulfról, a középkori Sándor-regényről. És ebben az összefüggésben említjük meg, hogy (a világirodalmi lexikon elvárásához igazodva) a szerző szintézist készít a különböző nemzeti irodalmakról, az irodalmak tematikai, műfaji és nyelvi-stilisztikai sajátosságairól, az orális és írott kultúra viszonyáról (azték, belorusz, cigány, eszkimó és aleut, indián, jakut, japán, kamszatkai, kreol nyelvű irodalom, lapp, mediterrán, mexikói irodalom).

Egy-egy szócikk teljes szaktanulmány szerkezetét és információmennyiségét tömöríti magába. A *mesekatalógus* szócikk mintegy 50 nemzet katalógusmunkálatairól tudósít. A *népköltészet* szócikk a definíció mellett tartalmazza 28 európai, 9 amerikai, 11 ázsiai, 6 afrikai és 5 ausztráliai ország gyűjteményeit, valamint 20 ország tudománytörténeti összefoglalásának forrásmunkáját. Ugyanilyen nagy ívet jár be a *ráolvasás*, a *szólás* bemutatása. Olykor kevésbé megszokott megközelítések is tematizálódnak (*irodalmi hamisítás, műkedvelő népköltészet*). Máskor pedig a látszólagos átfedések mögött finom jelentésáramlatok tárulnak fel (*szokásfolklór és szokásköltészet, katonadal és katonanóta, találós és találós kérdés, rébusz és rejtvény, tánckialtás, táncrigmus és táncszó, jóslás és jóslat*).

A tudományelméleti irodalom a tudományos paradigma egyik alapkövének tekinti a lexikont. A szócikkek alap kutatásokon nyugvó szakmai konszenzust összegeznek. Kötelező olvasmányként a pályakezdek felfogását alakítják, egybehangolják generációk tudását, explikatív szöveggként, világos nyelvezetet használva normaként terjesztik a paradigma alapállításait. Amikor a három lexikon szócikkei készültek, a tudományos horizontok elmozdulása zajlott. A szerző receptivitásának, tájékozottságának köszönhetően a szócikkek által nem csupán tudományos eredmények gyűrűztek be a magyar tudományos életbe, hanem jelentős mértékben új szemléletek is. Ezzel magyarázható az, hogy a szócikkek elsősorban a külföldi tudományosságot exponálják; a magyar folklorisztika, etnológia, antropológia eredményei szórványosan bukkannak fel. Szintén ezzel az alaphelyzettel magyarázható, hogy olyan szemléletek is bemutatásra kerültek, amelyek a magyar folklorisztikában csupán visszhangot keltettek, de alapvető kutatási és értelmezési paradigmába nem konvertálódtak.

Alulírott azzal a kíváncsisággal vágott neki *A folklorisztika alapfogalmi* olvasásának, hogy önálló, autonóm konstrukcióvá áll-e össze a három lexikon kontextusából kiemelt közel egyezer szócikk. A korábban elmondottakat argumentumként használva a válasz – a recenziót is meglepő módon – igenlő. Bizonyára árnyalódott volna a tudományos szintézis, ha a szerzőnek más (pl. társadalomtudományi, nyelvészeti, médiatudományi, antropológiai, szociológiai) lexikonok kihívására is válaszolnia kellett volna. Vagy amennyiben a közel fél évszázad elteltével a három lexikon a szócikkek aktualizálására és kiegészítésére kérte volna a szerzőket. A szócikkek készültkor – a kollektívizálás befejeződésével, a lakosság iparba áramlásával – a népi kultúra klasszikus korszaka már véget ért, a folklorizmus revitalizációs folyamata is kibontakozóban volt. Néhány szemlélet későbbben kapott tudományos megalapozást (a patrimonizáció szemlélete, az emlékezőskultúra, az egyéni motivációkra erőteljesen reflektáló antropológiai fordulat, a médiumhasználat és a kommunikáció forradalma).

Ugyanebben a kontextusban és gondolati ívben tegyük említést a szerző újabb, hasonló

vállalkozásáról, a *Néprajzi és etnológiai alapgalmak* című kötetéről. A kötet a Debrecenben 1989-ben indult *Néprajz egyetemi hallgatóknak* sorozat 36. kötete és szerves kiegészítése, folytatása a sorozat indító darabjának. Ezen a helyen a szerző az 1986-ban kiadott *Kulturális Kisenciklopédia* (Kossuth Könyvkiadó) számára írt 64 szócikkét teszi a pályára készülő néprajz szakos hallgatók asztalára. Akárcsak az előző kötet esetében, a szócikkek a szaktudomány alapfogalmait, a népi kultúra területeit, történeti rétegeit, kultúraelméleti, kulturális és társadalmi kontextusait, módszereit foglalják össze fogalmi nyelven, a legrepresentatívabbnak tartott nemzetközi irodalom alapján.

A két kötet ismertetését két gondolattal zárom. Az egyiket Voigt Vilmos fogalmazta meg a 2017-es kötetben: „akkor [az 1960–1980-as években] a világszerte az »alapgalmak« legjobb bemutatása ez volt – sőt nemcsak magyarul. Alig várom, hogy a következő nemzedék ezt olvassa – és meghaladjá. Akár egy évszázad múltán – végre

magyarul.” Most, amikor a jelen recenzió írására a recenzens újraolvasta az általa az eredeti forrásból már ismert, s tanári-kutatói munkájában évtizedeken keresztül használt és ajánlott szócikkeket, nyugodt lelkiismerettel tanúsítja: nem jobb híján ajánlja őket mai elolvasásra, hanem azért, mert nagyon jók. Valóban, az 1980-as éveket követően szemléletek születtek, alapkutatások készültek. Voigt Vilmos szócikkgyűjteményeinek újrakiadása indokolt volt mind az újraolvasásra, mind a folytatás megírására provokálnak.

Ezen túl azonban más szándékkal is mutattuk be a két kötetet. Szívesen ajánljuk őket elolvasásra mindazoknak, akik az utóbbi években a hagyományos népi kultúrát néprajzos szakképzettség nélkül kutatják, archiválják, reprodukálják, patrimonizálják, támogatott rendezvényeken oktatják, vásárra és fesztiválra viszik, valamint a médiában a mindennapi diskurzusban tematizálják.

Keszeg Vilmos

Tanulmányok mesékről, mondákról Nagy Ilona tollából

Nagy Ilona: A Grimm-meséktől a modern mondáig.

Folklorisztikai tanulmányok. MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

L'Harmattan Kiadó, Bp. 2015. 302.old. (Szóhagyomány sorozat)

A L'Harmattan Kiadó jelentette meg 2016-ban a Szóhagyomány sorozat egyik darabjaként Nagy Ilona *A Grimm-meséktől a modern mondáig* című tanulmánykötetét. Ezt a kötetet egy olyan sorozat indító darabjának tekinthetjük, amelynek célja az utóbbi másfél évszázadban felhalmozódott, a szóbeliségben hagyományozódó mesékről szóló tanulmányok kötetbe rendezése.

Nagy Ilona mesekutatói tevékenysége az Ortutay Gyula nevéhez fűződő magyar mesekutató iskola mesemondó-központú és egyéniségkutató elveket valló munkához kapcsolható, olyan kutatókkal

egyetemben, mint Faragó József, Nagy Olga, Vő Gabriella, Dégh Linda, Kovács Ágnes és még sokan mások. A szerző tartózkodik attól, hogy magát a mesekutatók körébe sorolja, mivel fő kutatási területe az eredetmondák műfajára, illetve az apokrifek kutatására irányul, mégis ha életrajzát és publikációs listáját megvizsgáljuk, észrevehetjük, hogy tudományos tevékenységében folyamatosan előfordulnak mesékkel, mesekutatókkal foglalkozó írások, munkák. Több könyvismertetést írt magyar népmesegyűjteményekről. Részt vett a *Magyar Néprajzi Lexikon* mesei tárgyú szócikkek készítésében. Szerkesztője az *Új*

Luka Éva (1989) – Kolozsvár – Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, l.evike@yahoo.com.